

Збірник наукових праць

**Актуальні проблеми
філології та
перекладознавства**

2019, № 17

Scientific journal

**Current issues of
linguistics and
translation studies**

2019, Issue 17

Хмельницький 2019

Засновник і видавець: Хмельницький національний університет

Наукова бібліотека України ім. В. І. Вернадського <http://nbuv.gov.ua/j-tit/apfp>

Журнал включено до наукометричних баз:

Google Scholar <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=UE4UR2oAAAAJ>

Головний редактор	Царалунга Інна Богданівна, доктор філологічних наук, доцент, професор Хмельницького національного університету
Заступник головного редактора. Голова редакційної колегії	Бойко Юлія Петрівна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету
Відповідальний секретар	Давидюк Юлія Борисівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету

Члени редакційної колегії

Гавриш М. М. – канд. філол. н., Гнатюк М. І. – д-р філол. н., Гришева А. П. – канд. філол. н., Купчинська З. О. – д-р філол. н., Марчук Л. М. – д-р філол. н., Олійник Л. В. – канд. філол. н., Папушина В. А. – канд. філол. н., Приймак І. В. – канд. філол. н., Станіславова Л. Л. – канд. філол. н., Торчинська Н. М. – канд. філол. н., Торчинський М. М. – д-р філол. н., Холод Уляна – PhD (м. Оломоуц, Чеська Республіка), Янчинши А. М. – канд. філол. н., Шуляк С. А. – д-р філол. н., Базиленч Марина – PhD (м. Декор, штат Айова, США), Беднарова-Гібова Клаудія – PhD (м. Пряшів, Словаччина), Кшановська-Ключевська Ельжбета – PhD (м. Краків, Польща), Панасенко Наталія – д-р філол. н. (м. Трнава, Словаччина), Козловський В. В. – д-р філол. н., Славова Л. Л. – д-р філол. н., Коломієць Л. В. – д-р філол. н., Колгасєва І. М. – д-р філол. н., Ніконова В. Г. – д-р філол. н., Єсипенко Н. Г. – д-р філол. н., Ємець О. В. – канд. філол. н., Давидюк Ю. Б. – канд. філол. н., Тимошенко Т. М. – канд. філол. н.

Технічний редактор Кравчик Ю. В. – канд. екон. н.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 12 від 26.06.2019 р.

Адреса редакції: Україна, 29016,
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу "Актуальні проблеми філології та перекладознавства"
☎ +38 (0382) 67-51-08
e-mail: apfp.khnu@gmail.com
web: <http://journals.khnu.km.ua/index.php/apfp>
http://lib.khnu.km.ua/visnyk_apfp.htm

Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 17809-6659Р від 29 березня 2011 року

© Хмельницький національний університет, 2019
© Редакція журналу "Актуальні проблеми
філології та перекладознавства", 2019

ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

ЦАРАЛУНГА І. Б. СЛОВОЗМІННА ВАРІАТИВНІСТЬ ІМЕННИКІВ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ XV СТ.	5
ГРИЦЕВА А. П., ХАДИ БАК ВАРЬИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ	13
ДУДЕНКО О. В. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ 'ДОЛЯ' У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ М. СТЕЛЬМАХА	17
МАРТИНЮК О. В. ПОПЕРЕДНЄ ТА КІНЦЕВЕ РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТІВ У ПРОЦЕСІ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ ЗАСОБАМИ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОНЛАЙН-СЕРВІСІВ	22
ПРИЙМАК І. В. ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНА ФУНКЦІЯ КОЛЬОРИСТИКИ У ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ МАР'ЯНИ САВКИ «ПОРА ПЛОДІВ І КВІТІВ»	27
РОЗГОН В. В., ТИХОВСЬКА І. С. СИНОНІМІЧНІ ДІЄСЛІВНІ ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ МИХАЙЛА СЛАБОШПИЦЬКОГО «УКРАЇНЕЦЬ, ЯКИЙ ВІДМОВИВСЯ БУТИ БІДНИМ»)	30
СТАНІСЛАВОВА Л. Л. ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ТА ЗАСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ КАЗКИ Ю. КРАШЕВСЬКОГО «КWIAT PAPROCІ») ...	36
ТОРЧИНСЬКИЙ М. М. КВАНТИТАТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ІДЕОНІМІВ	42
ХРЕНОВА В. В. ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТА СПОСОБИ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ БАЗОВОГО КОНЦЕПТУ МАТИ В ПОЕЗІЇ ЛЕВА ЄВГЕНУША ВЕНГЛІНСЬКОГО	48

ГЕРМАНІСТИКА: СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

ГЛУШКОВЕЦЬКА Н. А., МАЦЮК О. О. ФОНЕТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА	53
ДОЛИНСЬКИЙ Є. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	57
ДМИТРОШКІН Д. Е. МОДЕЛІ ТЕЛЕСКОПІЗМІВ У АМЕРИКАНСЬКОМУ СПОРТИВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ	62

КРАМАР В. Б. ЖАНР ТА ІДЮСТИЛЬ ЯК ЧИННИК ВИБОРУ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ МОДЕЛІ	65
НАЗАРЕНКО О. В., ПОНОМАРЕНКО А. М. ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО АНГЛІЙСЬКОГО ГУМОРУ В МЕДІА-ДИСКУРСІ	70
СЕРГЄЄВА О. В. ПОЛІСЕМІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ	75

УДК 811.161.2'373 : 821.161.2.0 (092)
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-17-21

ДУДЕНКО О. В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ 'ДОЛЯ' У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ
М. СТЕЛЬМАХА**

У статті проаналізовано індивідуально-авторське уживання лексем, що вербалізують концепт 'доля' (доля, судьба, фортуна, недоля) у романі М. Стельмаха «Чотири броди». Зокрема, розкрито семантику їх консигнативного використання, з'ясовано стилістичні функції словосполучень із означеними вербалізаторами як стрижневими (епітетні сполуки, метафоричні поєднання та фразеологізми). Зроблено висновок про дуалістичне ставлення героїв роману до своєї долі: прийняття як невідворотності, неминучості, фатуму і водночас – як перебігу життєвих обставин, на які можна вплинути власними діями, вчинками, власною чи чужою волею.

Ключові слова: концепт 'доля', судьба, фортуна, недоля, М. Стельмах.

DUDENKO O.

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

**VERBALIZATION OF "DOLIA (FATE)" CONCEPT
IN M. STELMAKH'S ARTISTIC DISCOURSE**

The article deals with the semantic and functional analysis of the lexical units, that can verbalize "dolia (fate)" concept in M. Stelmakh's novel "Chotyry brody" (Four Rifts) and the phrases having structure, where such units can be main components.

The purpose of the work is to identify the peculiarities of linguistic representation of "dolia (fate)" concept in the artistic discourse of the writer. The aim is revealed through the solution of the following tasks: to find out the peculiarities of the semantic structure of concept verbalizers in the text of the novel, to analyze free (epithet, metaphor) and established phrases containing the component "dolia" and show the peculiarities of their usage.

The article analyzes the author's use of lexemes dolia (fate), sudba (destiny), fortuna (fortune), nedolia (misfortune) in the above-mentioned novel, clarifies the semantics of their situation aware usage, shows the stylistic functions of word combinations in which the identified verbalizers are main ones. In epithet combinations dolia (fate) emerges either with a positive (best, blue-eyed, peasant's / farmer's, quiet, easy, glorious, faithful) or with the negative connotation (unfaithful, misleading, restless, unhappy, bitter). The author uses only a few phraseological units (dolia vypala, na doliu, dolia pryvela), but fully personifies fate / misfortune and destiny according to people's beliefs. When a positive meaning is covered then the fate (destiny) grows, defends, protects against misery, helps, sends (someone), comes etc. If a negative meaning is shown, fate does not give happiness, weep, is silent, becomes like a stepmother, does not hold someone in high regard, is gone, etc. Nedolia (misfortune) (i.e., evil, bitter fate) brings only misery (flies near fate, has wide wings, etc.).

The conclusion is drawn about the dualistic attitude of the novel's heroes to their fates: accepting inevitability, predictability, fortune, and at the same time treating them as the course of life circumstances, which can be influenced by one's own actions, activities, one's own will.

Key words: "dolia (fate)" concept, sudba (destiny), fortuna (fortune), nedolia (misfortune), M. Stelmakh.

Актуальність дослідження. Концепт 'доля' належить до ключових концептів української етнокультури. Пареміологічний, народнописаний фонд нашого народу увібрав пов'язані з долею ще дохристиянські вірування, міфи і легенди давньої України, міцно увійшовши у народну свідомість. Доля постає то як неминучість, невідворотність певних подій у житті людини, то як щасливий випадок; як кохана людина чи весь життєвий шлях; водночас – як нещастя, лихо (недоля).

В українській мові концепт 'доля' вербалізується іменниками: *доля, талан, фортуна, призначення, судьба, фатум, жереб, щастя, уділ, пай, приречення* та ін. Однак досі з'ясовано лише окремі питання мовного вираження концепту 'доля', оскільки до аналізу залучено зазвичай тексти окремого автора чи факти окремого синхронного зрізу, зафіксовані насамперед у словниках. Вітчизняній лінгвістиці бракує цілісного дослідження названого концепту, де б його мовна репрезентація постала і в народно-фольклорній традиції, і в індивідуально-авторській інтерпретації. З'ясування специфіки вербалізації концепту в різних письменників різних часових зрізів є сходинкою у пізнанні цілого. Усе це й зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Аналіз останніх джерел. Концепт 'доля' неодноразово ставав об'єктом філологічних розвідок як вітчизняних (Н. Андрейчук, Н. Бурлака, К. Головенко, І. Голубовська, В. Жайворонок, В. Калашник, І. Мамажанава, А. Манько, Л. Масенко, Є. Нахлік, Н. Пасік, Н. Шарманова та ін.), так і зарубіжних дослідників (А. Афанасьєв, Є. Бартмінський, А. Вежбицька, О. Веселовський, Н. Деєва, Н. Жданова та ін.).

Серед останніх досліджень заслуговує на увагу робота Н. Пасік, у якій проаналізовано фразеологізми з компонентом *доля*; простежено, як образна основа українських фразеологічних одиниць корелює з текстами повір'їв про долю, репрезентуючи моделі міфологічного мислення [1].

Цікавими є дослідження, у яких означений концепт постає на матеріалі інших мов. Наприклад, у праці російської дослідниці Н. Деєвої розкрито особливості репрезентації концепту «*dos*» (доля) у польській

лінгвокультурі [2]; у роботі Л. Масенко проаналізовано концепт *доля* в поезії Т. Шевченка у зіставленні з польським *los* і російським *судьба* [3]. Проте засоби вербалізації означеного концепту в художньому дискурсі М. Стельмаха ще не були предметом окремого дослідження.

Постановка проблеми, мета дослідження. Михайло Стельмах, хоч і належить до яскравих представників сопреалізму, все ж закорінений у народну стихію: мислення й мовлення його персонажів прийняте народною філософією, яка сягає глибини тисячоліть.

Мета роботи – виявлення особливостей мовної репрезентації концепту 'доля' в художньому дискурсі М. Стельмаха – розкривається через розв'язання таких завдань: з'ясувати особливості семантичної структури вербалізаторів концепту у тексті роману, проаналізувати вільні (епітетні, метафоричні) та стійкі словосполучення із компонентом *доля*, виявити особливості їхнього використання.

Виклад основного матеріалу. У романі «Чотири броди» концепт 'доля' вербалізується кількома лексемами: *доля, судьба, фортуна, недоля*. Перші два вживаються у конституаціях як із позитивною конотацією, так із негативною, причому другий є власне розмовним варіантом.

Академічний глумачний словник української мови лексему **ДОЛЯ** пояснює так: 1. Хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежать від бажання, волі людини. // Умови життя; життєвий шлях і те, що на ньому виникає. // Бажане, щасливе життя. 2. Стан, у якому перебуває або перебуватиме що-небудь; майбутнє чогось (СУМ: в 11 томах. – Том 2, 1971. – С. 360).

Оскільки, як зазначає російська дослідниця Н. Деева, із давніх часів у слов'ян Доля (ім'я походить від дієслова «ділити») вважалася жіночо-божеством, що прядла нитку долі людини і визначала її подальше життя (отже, Доля – це та, що наділяє) [2: 32], то й наділена людині доля, відповідно, могла бути як щасливою, так і сповненою випробувань.

Покажемо це на контекстуальних прикладах.

Людина почуває себе щасливою, коли зустрічає кохану людину. Тому М. Стельмах неодноразово підкреслює це у романі: *...гарно стало йому (Данилові)... з оцією зрудочкою селянської долі (Мирославою) (Ст: 179); Слава доля колись росте, як не обздолисть її час (про гарну дівчину подумали оточенці) (Ст: 410); У цих же лісах він (Чигирин) і стріє свою долю – свою з нерівними бровами Марину... (Ст: 443); Нарешті Ольга виїхала зі скрині дві сумки з медикаментами і сказала: – Тепер можна йтати... – Судьба! – зітхнув Роман. – Судьба! – погодився Василь (коли близнята Гримичі з першого погляду закохалися в Ольгу) (Ст: 563).*

І навпаки: коли в людини нещасливе заміжжя або несприятливо складаються життєві обставини, звинувачують нещасливу долю, послану їй ще при народженні: *Ось така жіноча доля. Ще дівчиною, а потім молодичею гадалося, що все життя, як одну годину, проживе зі своїм судженням... (а чоловіка вбили вороги) (Ст: 125); І не Кундріка, а засмучену Ольгу побачив перед собою. Теж судьба, не позавидуєш... (жінка була нещасна у заміжжі) (Ст: 348); (Про Василю, яка із 17 р. залишилася на все життя вдовою і без дітей) Теж судьба у жінки! (Ст: 528).*

Лексему *фортуна* згадано в тексті роману лише раз, як синонім *долі*: *І в останню свою хвилину він (Магазаник) не так винув себе, як свою фортуна, хоча й знав, що вона не винна... (Ст: 585).* В Академічному словнику української мови лексему пояснено так: 1. Богиня щасливої долі, талану в римській міфології, яку зображували молодою жінкою із зав'язаними очима, з рогом достатку в руках, іноді на колесі; символ щасливого випадку, удачі. // Щасливий випадок, удача, успіх. // розм. Доля, талан (СУМ: в 11 томах. – Том 10, 1979. – С. 629).

Зате письменник часто послуговується лексемою *недоля*. У СУМ її пояснено так: Гірка, лиха доля; нещасливе, важке життя. // Нещастя, горе (СУМ: в 11 томах. – Том 5, 1974. – С. 294).

Таким чином, Недоля – нещаслива, зла доля. У східних слов'ян це злий дух, супротивниця Долі, яка постійно пробує завдати людині якоїсь шкоди. Доля допомагає працьовитим, беручим і дбайливим. Якщо ж людина не ладнає з Долею, то взамін отримує Недолу. Прийнято вважати, що Недоля є карою за скоєні людиною власні гріхи, або ж навіть гріхи предків. Доля і Недоля, в уявленнях слов'ян, уособлені в образах сестер-прах. Сестра-Доля пряде гарну, міцну, золоту шовкову нитку. Натомість, сестра-Недоля пряде недбало і нитка у неї виходить тонка і така, що може у будь-який момент обірватися [4].

У дискурсі роману відчувається відгомін давніх повір'їв, що засвідчують контексти: *Що ж це: чи нерозумний жарт лихої людини, чи й справді біла його долі закружляла недоля? (Ст: 195); Широки крила має недоля... (Ст: 267); «Утеча від недолі», – з гіркотою думає Данило. То раніше він, як мід, доганяв селянську долю, а тепер утік від своєї недолі (Ст: 270); Його чекатимуть, як долю!.. То вже за це варто жити, страждати і до нестями битися з чорним вороном недолі (Ст: 289); Не жартом, Лаєрине, з недолею, коли маєш сяку-таку долю (Ст: 511).*

Аналіз близько 100 конституативних уживань лексем *доля/судьба/недоля* доводить, що світосприйняття М. Стельмаха глибоко закорінене у народний світогляд. Тому не дивно, що у його художньому дискурсі вони зображені відповідно до давніх вірувань народу. Доля постає:

- як не підвладна людині сила, певна невідворотність подій (*Який же ти гарний, чоловіче, та доля теж не жалувала тебе: залишила свої шрами і на тілі, і на душі... (Ст: 293); Ніхто не знає, де його доля: попереду, позаду чи збоку... (Ст: 235); ...нікуди не втечеш від своєї долі (Ст: 259); ...він (Гітлер) не вірус, що доля усіх тиранів закінчується однаково (Ст: 304);*

- як кохана людина (чоловік / дружина), зустріч з якою є призначенням вищих сил (*Не занести свою красу, бо, може, я твоя доля! – Вдова внісилася: – Не бути вам моєю долею!* (Ст: 59); *Що ж він скаже? Може, краше: «Ти моя доля!»* А вона й приголомшить: *«Моя доля не з цього села»* (Ст: 200));

- водночас як прояв волі людини, наслідок її діянь, коли вона може вплинути на хід життєвих подій:

- як позитивно (...*розцедрився батько, в душі задовбрюючи перед дорогою долю* (Ст: 91); *А тепер ми самі повинні ставати тими богами, що змінюють селянську долю, виводять хлібороба у світ великих надій, у світ великого врожаю і душевності* (Ст: 189); *Широкі крила має недоля, та зламаємо і їх* (Ст: 267); *У переможно опереточні пози ставав Адольф Гітлер – «вождь армій, що перемогли долю»* (Ст: 304));

- так і негативно (*А ти, Семене, теж подумай про головне: не підміни своєї долі на чужу. Тоді вже ніщо не врятує тебе. ... долею не торгуй* (Ст: 511); (*Магазаник*) *Люди добрі, невже ви відберете у мене життя?... Я ще, кицюючи все, можу вам послужити...* – Пізно, – не дивлячись на нього, сказав Лаврін. – *Ти сам підміни свою долю* (Ст: 584));

- або ж зазнати впливу з боку інших людей (*А став би Ступачевим потакачем, то й не шматували б твою долю* (Ст: 268); ...*на Данилка, який навіть уві сні сердився і на свою долю, і на того, хто викручував її руки* (Ст: 239)).

Цікавими епітетами наділяє долю автор роману. Якщо серед фразеологізованих епітетів у словниках зафіксовано лише окремі (*лиха, гірка, шербата, чорна* (ФСУМ – Т. 1 – С. 261)), то у М. Стельмаха фіксуємо образні словосполучення з мейоративною семантикою: *доля краща, синьоока, селянська / хліборобська, тиха, легка, славна, вірна*.

Продемонструємо на прикладах: *Ярослав Хоролець вірив, що й на бідняцькому полі вродить не тільки золота пшениця, а й краща доля* (Ст: 10); ...*і кому він повезе на возі оцю синьооку судьбу?* (Ст: 121); *А що для вас головне в житті...? – Селянська доля!* – задумливо відповів Данило (Ст: 189); *Життєчко наше, життєчко, – доля селянська, – сиве, як вічність, сиве, як матір* (Ст: 403); *Дивись, донечко, яка гарна селянська доля, коли навкружи є колос* (Ст: 261); ...*і зашвельстві несмілий теплий струмок борошна (у млині), на якому тримається хліборобська доля* (Ст: 218); ...*час не дав нам тихої долі...* (Ст: 216); *Славна доля комусь росте...* (Ст: 410); *Ось тобі й тендітна вербичка з карабіном на плечі, ось тобі твоя вірна доля* (Ст: 480).

Однак письменник дотримується фольклорно-пісенної традиції: доля не завжди щаслива, частіше несе життєві випробування, іноді важкі, трагічні, тому й відповідні образні означення обирає її автор – *доля зрадлива, лукава, неспокійна, нещаслива, покручена, обкрадена і под.* Покажемо це у контекстах: *А байстрюком мене робить теперішня зрадлива доля... і страх* (Ст: 25); *Така моя лукава доля...* (Ст: 151); (про вітрак) *Гуде, мов неспокійна доля* (Ст: 176); *Нещаслива моя доля – Не вкитла бараболя* (жарт.) (Ст: 434); ...*політай, петляючи, побіг світ за очі. Куди ж ти повернеш свою покручену долю?* (Ст: 464); (заплакали) ...*з жалю до обкраденої жіночої долі* (Ст: 530).

Автор послуговується лише кількома фразеологізмами з компонентом *доля* – *доля випала* («склалася певним чином життєві обставини у кого-небудь; судилося що-небудь комусь») (ФСУМ – Т. 1 – С. 260), напр.: *Та хоч би яка доля випала тобі, хоч би які випробування лягли на твої дні, ти маєш бути людиною* (Ст: 273); *випадати на долю* («ставати неминучим у чьому-небудь житті») (СУМ: в 11 томах. – Том 1, 1974. – С. 445)), напр.: *І вони заплакали разом – Василина з жалості до того, що випало на долю дієччини...* (Ст: 530)).

А от фразеологізм *доля привела* («у кого-небудь склалася певним чином життєві обставини; судилося, довелось») (ФСУМ – Т. 1 – С. 261) у художньому дискурсі М. Стельмаха обростає рядом словосполучень, близьких за значенням: *доля завіяла* (...*набурилений столяк перед батьком, проклинаючи в душі долю, яка завіяла його до гетьмана Скоропадського...*) (Ст: 28)); *доля послала* (*Яку внучку послала йому доля...*) (Ст: 394); *Певне, сама доля послала йому* (Михайлові Чигирину) *таку жінку, люблячу, щирну...* (його Марину) (Ст: 415); *доля провадить* (*Куди тебе доля чи недоля провадить? – Додому* (Ст: 470)). У зазначених висловах закарбована віра наших предків, що доля спрямовує, веде людину.

Зафіксовано нами і фразеологізм *не судьба, який*, по суті, належить до фразеологічного фонду російської мови (*Не судьба кому-чому с инф. – не придесть, не удасться [7]*), а в мовлення пересічних українців потрапив через тісні міжмовні контакти: (Коли чоловік на довгий час зник, умовляють) *Уже можна й не ждати. Видать, не судьба. Виходь, донечко, за іншого* (Ст: 274).

Письменник послуговується українськими пареміями про долю, включаючи їх у контекст у незмінному вигляді або у трансформованому. Серед перших заслуговують на увагу такі: *Дитя спить, а доля його росте* (Ст: 52) (повір'я про те, що біля дитини сидять судженіці, котрі грають із клубком і розмотують нитку життя, до них приходять із веретеном демони долі [1: 30]); *А може, козак не без долі, а дієка не без щастя?* (Ст: 121) (тут автор змінив лише стверджувальну модальність на питальну).

До включених у контекст трансформованих прислів'їв віднесемо такі: *Ніхто не знає, де його доля...* (Ст: 235) (Пор.: *Ніхто не знає, де кого доля чекає* (ПП: 176)), ...*нікуди не втечеш від своєї долі...* (Ст: 259) (Пор.: *Перед своєю долею не втечеш* (ПП: 176)).

Слідуючи за народними уявленнями, автор повністю персоналізує *долю / недолю* й *судьбу*. У позитивному ключі *доля* (розм. *судьба*) *береже, боронить від долі, допомагає, посилає (когось), приходиться*

тощо. Привертають увагу побажальні вислови з опорним *доля*, засвідчені у тексті роману: *Будай здоров, сику, хай тебе доля і бог береже...* (Ст: 195); *Хай оберігає тебе доля від усього лихого* (Ст: 295); *То хай доля боронить од недолі!* (Ст: 459); *Що ж, помагай, доле, та борони від недолі* (Ст: 483). У них відчувається відгомін давніх вірувань, коли закликали долю бути щасливою.

Звичай закликати долю дуже давній. Про нього згадує О. Воропай, коли пише про день великомучениці Катерини (свято дівочої долі), коли дівчата ворожать і закликають долю. «Тримуючи в руках горня з кашею і боршем, дівка трічі гукає: «Доле, доле, йди до мене вечеряти!» Якщо в цей час заспіває півень – значить, «доля обізвалася», коли ні – «доля оглухла»; коли ж падає з неба зірка, то це вказує на те, що доля погасне [5: 13].

«Богом людської долі» В. Войтович називає Калету. День народження бога Калети припадає на 12–13 грудня, сучасне «свято Андрія». «Кожна дівчина вірить, що цієї чарівної ночі добрий бог допоможе їй дізнатися про свою долю – чи вийде вона заміж, а чи знову доведеться дівувати цілий рік» [6: 128]. Це була пора заклинань і ворожіння, коли дівчата і хлопці виконували певні обрядодії, найважливішим із яких було випікання коржа-Калети.

Наші предки закликали долю і бачили її знаки в різних речах, що підтверджують приклади з роману: *Данило пішов на той журавлиний голос, що, мов доля, озвався до нього і завовав* (Ст: 241); *...звертаючись до машин, що даленіли, (Василь) запитав сам себе: – Доле, де ти? – Доля, напевне, почула партизан, бо узлісся знову озвалося надсадним з прихеккуванням бурчанням...* (Ст: 431); *Василь... завовав, думаючи про сестру, і вже по-іншому запитав: «Доле, де ти?» Це щоб доля була милосердною до Яринки... – Доле, де ти?* (Ст: 432).

Іноколи очікували на щасливий випадок як знак долі, проте марно. Тоді казали: «Мовчить доля». Про це стверджує і автор роману: *Та мовчить тепер її (Мирослави) доля* (Ст: 261).

До долі зверталися, як і до Бога, не лише у свято, а завжди, коли потребували захисту і допомоги вищих сил. Про це йдеться і в романі, коли експлікується метафоричне словосполучення *благати долю*: *І на ранніх і на вечірніх зорях благодію долю, щоб берегла тебе...* (Ст: 291); *Озвися ж, сику, заговори. І тебе, і долю твою благаю – озвися...* (Ст: 604). Так само, як і Богу, їй дякували, про що засвідчує контекст: *Кому дякувати, кому вклонятися до землі, що ти, доле, є на землі?..* (Ст: 284).

Автор послуговується й іншими метафоричними конструкціями з компонентом *доля*. Більша частина їх має пейоративну конотацію, адже це сила, незалежна від людської волі: *доля не поспішає важити щастя, доля плаче, стає мачухою, не жаде, пропадає і т. д.* Продемонструємо це контекстами: *...то не я, то моя доля плаче...* (Ст: 49); *Красивим доля не поспішає важити щастя* (Ст: 9); *Доля не говорить людині про свої дороги* (Ст: 90); *А чиясь дівоча доля од вас не кигкала чайкою?* (Ст: 186); *Так де ж вона, та людина? На землі чи в землі? Мабуть, невидимою мачухою стала його доля...* (Ст: 275); *...лісник... відчував, як пропадає його доля: запідарма чи задарма продає її...* (Ст: 367); *– А життєчко осипається... – І доля чиясь осипається... – З чим тільки післязавтра наша доля зіткнеться?..* (Ст: 388).

Вважається, що скаржитися на нещасливий життєвий шлях – гріх, адже треба нести свій хрест із гідністю, бо будь-яке випробування не даремне: це кара за гріхи, свої чи чужі. Ще О. Веселовський зазначав, що «доля и недоля не только даются, но и заслуживаются...» [8: 246]. Однак персонажі роману поводять себе по-різному. Одні дотримуються народних уявлень, не нарікають (напр.: *І, головне, не нарікає він на долю* (Ст: 87); *І хоч як гірко зараз тобі, не ремствуй на свою неспокійку долю, бо час не дав нам тихої долі* (Ст: 216)), інші ж, слабодухи, проклинають її (напр.: *Люди на схід та на захід – в евакуацію, а я зі сходу, як той бродяга, що судьбу проклинає...* (Ст: 466); *...другі (поліцаї) мовчки проклинали свою долю, що зробила їх погоничами лиха* (Ст: 579)).

Таким чином, проведений аналіз семантики та сполучуваності вербалізаторів концепту «доля» у художньому дискурсі М. Стельмаха показав значну частотність їх уживання і глибoku закоріненість у давніх віруваннях народу.

Висновки. Філософи усіх часів і народів обстоювали діяльну поведінку людини, про що свідчать афоризми: «У своїх ликах люди схильні винити долю, богів і все, що завгодно, але тільки не самих себе» (Платон); «Те, що людьми прийнято називати долею, є, по суті, лише сукупністю дурощів, що чиняться ними» (А. Шопенгауер).

Проте аналіз мовної репрезентації концепту «доля» у художньому дискурсі М. Стельмаха доводить двоїсте ставлення українців до своєї долі: від покірного сприйняття як фатуму – до заперечення, натомість схвалення активної життєвої позиції людини, яка є ковалем свого щастя.

Перспективи використання результатів дослідження. Подальші дослідження засобів вербалізації названого концепту в індивідуально-авторській інтерпретації українських письменників допоможуть виявити загальні особливості семантики та сполучуваності репрезентантів концепту, що дозволить експлікувати закономірності давньої міфологічної зміст, пов'язаний із повір'ями наших предків про долю, відтворити образно-сміслові парадигми і моделі міфологічного мислення нашого народу.

Перелік умовних скорочень

ПП – Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / Упор. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.

СУМ: в 11 томах. – Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білоділа. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Ст – Стельмах М. П. Твори в 7 т. – Т. 6. – К.: Дніпро, 1983. – 606 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. / укл. В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – Т. 1–2.

Література

1. Пасік Н. М. Експлікація міфологічних уявлень про долю в українській фразеології / Н. М. Пасік // Молодий вчений : матер. III Міжнародної наук.-практ. конф. «Пріоритети сучасної філології: теорія і практика» (м. Київ, 21–22 вересня 2018 р.) – Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. – С. 27–33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyuvcheny.in.ua/files/conf/fil/24sept2018/5.pdf>
2. Деева Н. В. Концепт «los»: особливості репрезентації в польській лінгвокультурі / Н. В. Деева // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2016. – 2 (167). – С. 31–36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-los-osobennosti-reprezentatsii>
3. Масенко Л. Концепт доля в поезії Т. Шевченка у зіставленні з польським los і російським судьба / Л. Масенко // Українська мова. – 2014. – № 4. – С. 3–11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrn_2014_4_3.
4. Недоля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Недоля_\(міфологія\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Недоля_(міфологія))
5. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис / Олекса Воропай. – К.: Оберіг, 1993. – 592 с.
6. Войтович В. Міфи та легенди давньої України / Валерій Войтович. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 392 с.
7. Ушаков Д. Н. Судьба // Толковый словарь Ушакова. 1935–1940 / Д. Н. Ушаков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1046918/СУДЬБА>
8. Веселовский А. Н. Разыскания в области русского думового стиля. XIII. Судьба-Доля в народных представлениях славян // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. / А. Н. Веселовский. – СПб., 1890. – Т. 46.

References

1. Pasik N. M. Eksplikatsiia mifologichnykh uiaвлен pro doľiu v ukrainskii frazeologii / N. M. Pasik // Molodyi vchenyi : mater. III Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. «Priorityty suchasnoi filologii : teoriia i praktyka» (m. Kyiv, 21–22 veresnia 2018 r.) – Kherson: Vydavnytstvo «Molodyi vchenyi», 2018. – S. 27–33 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://molodyuvcheny.in.ua/files/conf/fil/24sept2018/5.pdf>
2. Deeva N. V. Kontsept «los»: osobennosti reprezentatsyy v polskoi linyvokulture / N. V. Deeva // Vestnyk Tomskogo gosudarstvennogo pedahohyeheskoho unyversyteta. – 2016. – 2 (167). – S. 31–36 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-los-osobennosti-reprezentatsii>
3. Masenko L. Kontsept doľia v poezii T. Shevchenka u zistavlenni z polskym los i rosiiskym sudba / L. Masenko // Ukrainska mova. – 2014. – № 4. – S. 3–11. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrn_2014_4_3.
4. Nedolia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Недоля_\(міфологія\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Недоля_(міфологія))
5. Voropai Olexa. Zvychai nashoho narodu: etnografichnyi narys / Olexa Voropai. – K.: Oberih, 1993. – 592 s.
6. Voitovych V. Mify ta lehendy davnoi Ukrainy / Valerii Voitovych. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2005. – 392 s.
7. Ushakov D. N. Sudba // Tolkovani slovar Ushakova. 1935–1940 / D. N. Ushakov. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1046918/SUDBA>
8. Veselovskiy A. N. Razyskaniya v oblasti russkoho dukhovnoho strykha. KhIII. Sudba-Doľia v narodnykh predstavleniyakh slavian // Sbornyk otdeleniya russkoho yazyka y slovesnosti Ymperatorskoi akademyy nauk. / A. N. Veselovskiy. – SPb., 1890. – T. 46.

Рецензія/Peer review : 06.05.2019

Надрукована/Printed : 05.07.2019